

ВАЛЕНТНОСТ ВЕЗНИКА Е И ЊЕГОВЕ СИНОНИМСКЕ ОПОЗИЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МАРКА МИЉАНОВА

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

Педагошки факултет, Никшић

UDK 808.61/.62-28

Изворни научни рад

Примљен: 30. априла 1986.

Прихваћен: 20. новембра 1986.

1

Површан поглед у наше граматике, речнике, правописне и друге приручнике показује да готово сваки везник има више различитих значењских нијанси, да управо, један исти везник везује више врста структурно и семантички различитих реченица. За неке од њих се констатује да су се семантички толико испразнили да се као формални знак везе, односно као речнично морфолошко средство, употребљавају у готово свим зависносложеним реченицама, а везују и неке паратакситичке реченице.¹

Исто тако, одмах се може приметијети да се разни везници групишу у реченицама истог или сличног значења. Два а каткада и три везника везују двије или три врсте семантички потпуно различитих реченица.² У таквим реченичним организацијама и реченичном устројству уопште, разумије се, везници се јављају један наспрам другог као потпуне или дјелимично синонимске опозиције. Тамо гдје су значења различитих везника у реченицама потпуно истоветна, управо тамо гдје се јављају као потпуни синтакситички синоними, један од њих се почиње осјећати као архаизам, други остају да се квалификују као покрајински или застарјели, а трећи се отписују као сувишни из посебних лингвистичких разлога, као на примјер, морфолошка спајања или удвајања два везника у један и сл. Свуда, разумије се, долази до изражаја потпуно лингвистичко оправдање и природан језички развој.

2

Један од везника који се не наводи у најновијим нормативним граматикама српскохрватског језика, нема га ни у другим типовима граматика, а разумљиво не биљеже га ни наши уџбеници и приручници, јесте

* Реферат за X међународни славистички конгрес (Софија 1988)

¹ Исп., на примјер, случајеве са везником *га* у савременом српскохрватском језику / М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974, 820—825.

² Б. Остојић, *Зависне реченице с везницима кад и пошто, њихова значења и опозиције у савременом српскохрватском језику*, Годишњак Педагошке академије 4. Никшић 1970.

везник *е*. Забиљежен је он у свим реченицима српскохрватског језика, али уз ову лексичку јединицу у неким од њих стоји обиљежје *дијал.* (дијалекатски), у другим — *заст.* и *покр.* (застарео и покрајински) и сл. О њему ћемо наћи нешто података само у неким старијим граматицима српскохрватског језика,³ а биљеже га готово сви испитивачи црногорских говора као везник сасвим обичан у тамошњим народним говорима за везивање, у неким случајевима, и по три или четири врсте сложених реченица.⁴

3

Наш је сада задатак да на примјерима ексцерпираним из следећих књижевних остварења Марка Миљанова: *Примјери чојства и јунаштва*, *Живот и обичаји Арбанаса*, *Нешто о Братоножићима* и *Два писма* која су објављена у књизи *Марко Миљанов — Цјелокупна дјела*, Просвета, Београд /За штампу приредио Трифун «Ђукић/ утврдимо какво је стање тамо у вези са употребом поменутог везника у реченичним конструкцијама. Ту ћемо управо доказати које све семантичке вриједности има поменути везник, односно које реченице по значењским вриједностима повезује овај везник, који су му семантички опозити и да ли се његови синонимски еквиваленти остварују у језику Марка Миљанова. Утврдићемо у којем степену заступљености су распоређени у текстовима Марка Миљанова речнички односи с овим везником, а у којој мјери његови синонимски опозити. Материјал ћемо, разумије се, поредити са стањем у народним говорима црногорским, са језиком писаца претходника, савременика и слѣдбеника му са истог говорног подручја, па затим и са језиком Вука Караџића, а разматраћемо сав материјал и у односу на савремени књижевни језик. У овом посљедњем случају, пошто у данашњем књижевном језику не функционише везник *е*, то ћемо чинити са његовим синонимским вриједностима и сл. Ради боље прегледности, груписаћемо материјал према семантичкој припадности реченица у којима се реализује везник *е* на А, Б, В, Г и Д типове, а унутар типова вршићемо субкласификацију материјала на С₁, С₂, С₃ врсте гдје ће се као критеријум узимати семантичка природа управног ослоњаца у главној реченици и морфолошка обиљеженост реченичне зависности везником *е* којему одговарају различити семантички опозити, односно природа његовог реконструисаног синтаксичког еквивалента.

4

Врло често везник *е* је у језику Марка Миљанова знак спољне везе међуречничне зависности на почетку изричне и узрочне реченице, рјеђе он се јавља и код односних, начинских и намјерних. Пођимо редом:

³ Т. Маретић, *Грамматика хрватскога или српскога језика* 3, Загреб 1963, 545—546

⁴ Исп. *Рјечник хрватскога или српскога језика* ЈАЗУ, књ. III, 19. и 20. *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика САНУ*, књ. 5, 128, *Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске и Матице хрватске* Нови Сад, 827, *Речник Његошева језика*, Београд 1974.

ТИП А

Када је ријеч о изричним реченицама, онда се још примјеђује да реченице нијесу истоветне. У зависности од глагола који је у управном ослоњу у главној реченици, могли бисмо их сврстати у двије врсте. Говорићемо, дакле, о C_1 и C_2 врсти ових реченица.

 C_1 — *врста*:

... да му се рече *e* није смио се оквасит, 19, ... да знаш *e* ја треба да сам мудрији од њега, 32, Западоше ће су знали *e* ће доћ, 46, Кад виђе *e* хоће да му погине брат, 48, ... ка што су свуђ мислили *e* ће се осветит, 50, Сердар и капетан кад виђеше *e* не могу забранит по-кољ, 53, ... а нијесам знава *e* се бојиш, *e* не ваљам, 57, ... а знала си *e* је зато и отишо, 57, Неј да признајеш *e* сам бољи од тебе, 85, да не знају *e* су од једне крви, 158, Метнуо и у бригу да мисле *e* је то неко нечељадинско тијело, 228, ... да се не зна *e* је крета, 239, ... да се може промислити, *e* је доста десет дана у то тијело ... 240, до само једну срећу да кажем *e* је наша друга, 244.

 C_2 — *врста*:

Браћа га коре *e* остави Груја живота, 12, С тога жалим, *e* не могу учињет, 78, Најжалије му је *e* не умије говорит, 159, ... а тебе светио и жали од свашта, *e* ти не могу помоћ, 213, Сад ми је само једно жа, а знам да је и Раку тако, *e* смо умрли пријед но је Суља буљуг-баша погинуо, 236.

У C_1 врсти зависним реченицама се као објектима главних тумаче садржаји глагола *знати*, *мислити*, *осјећати* и *говорити*.

У C_2 врсти зависним реченицама се такође исказује садржај управног ослоња, али према семантици уклапања једне реченице с оном другом, односно према творбеном поступку оне су односног карактера, а према реченичном устројству такође допунског смјера. Опет, дакле, у питању је објекатска реченица.

Обје врсте имају у савременом српскохрватском језику своје синонимске опозиције. C_1 врсти одговарају исто такве реченице и слажу се семантички и структурно, али је код њих морфолошка зависност обиљежена везником *да* /*e* = *да*/. C_2 врсти су, међутим, синонимски опозити исте реченице али са везником *што* /*e* = *што*/. Први везник је, као што се зна, испразнио своје семантичке вриједности, тако да њихове међузамјене *e* ← → *да* не унесе никакве промјене. Код реченица у C_2 врсти везник опозит везнику *e* чува и нијансу свог основног односног значења, па је та нијанса каткада и пренаглашена.

Оваква употреба декларативних реченица у језику Марка Миљанова одговара стању у народним говорима црногорским. Испитивачи тамошњих говора истичу чак пренаглашену употребу исказних реченица с везником *e*,⁵ а особина је позната и већини писаца са истог говорног по-

⁵ Исп. М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIII, 126; Б. Милетић, *Црмички говор*, СДЗБ IX, 571; М. Пешиќан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, 211; Ј. Вујковић, *Мртовички дијалекат*, СДЗБ XVIII, 293; Д. Вушовић, *Дијалекат Источне Херцеговине*, СДЗБ III, 64.

дручја. За њу зна језик Петра I,⁶ па затим и језик Петра II Петровића Његоша,⁷ а у употреби је и у језику Стеф. М. Љубише,⁸ што значи да је особина у језику Марка Миљанова традиционална и народног је карактера.

ТИП Б

У зависним реченицама овога типа износи се узрок онога што се констатује главном реченицом, а као морфолошки знак зависности одредбене реченице од свог управног дијела узет је везник *е*. У зависности од тога да ли се узрочним реченицама с везником *е* у језику Марка Миљанова јављају као синонимске опозиције реченице са обавезном употребом узрочног прилога *зато* или не, говорићемо о S_1 и S_2 врсти.

S_1 — *врста*

Удри тамо Груја Лукина, *е* ти је убио Рака, 12, И весело је умро, иако на муке, *е* је видио да је мали Шабо утека, 13, Не удри Црногорца ко је Турчин, *е* ја данас гинем за њега, 67, ... ада мене ноћас на сан један удари по глави, *е* је и њега попио ђаво, 75, ... да вишина имају сажалење према ње, но ради себе *е* досађују другијема, 78, с тијем учини да се исповиједао, *е* ми је слатко чут, 214, .. али му је народ сматра ту ријеч несмишљену и опростиће *е* ју не говори из истине, 231.

S_2 — *врста*

Јошу је сада мала смрт при срамоти, *е* ће му се говорит ..., 66, Богу фала *е* је погинуо, 143, Њега не мучаше брига, *е* му се заслуга неће измирити, 247.

Реконструкцијом наведених примјера јасно се види да су праве узрочне реченице у S_1 врсти и да је опозит везнику *е* везник *јер*, мада се ни за ове друге не може говорити да нијесу исто такве, али с одређеном нијансом и односног карактера. Наиме, у S_2 врсти при реконструкцији њиховој као синоним везнику *е* обичнији би био везнички скуп због *тога што, зато што, услед тога што, захваљујући томе што*, а реченице с таквим везницима се обично сврставају и у односне.⁹ Прави везници у S_1 и S_2 врсти су *јер* и *што*, док су дијелови у првом дијелу споја са везником *што* реконструисани примјери S_2 врсте употријебљени као корелативни ослонци везнику *што* и припадају првој реченици у склопу сложене. Но, и оне се узимају као узрочне реченице а синтагматски везнички спојеви се у језичком осјећању осјећају као недјељиви сложени везници, мада узрочно *што* »не треба схватити као скраћено *зато што*«, јер је српскохрватски језик у својој историји при еволуцији узрочних везника

⁶ Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград 1976, 248;

⁷ Д. Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, Јужнословенски филолог IX, 173; *Речник уз целокупна дела Петра II Петровића Његоша*, 7; *Речник Његошева језика*, Београд 1983.

⁸ Исп. *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, САНУ, књ. 5, 128.

⁹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 890.

задржао у напоредном односу реченице са *јер* и *што*.¹⁰ И овакво функционисање везника е у језику Марка Миљанова веже језик овога писца за говоре свога краја. У неким народним говорима везник е је чак у потпуности истиснуо узрочно јер, тако да се овај никада не употребљава.¹¹

ТИП В

Ако су у А — типу у С₂ врсти били примјери изричних реченица посебне врсте, реченица гдје је везник е синонимски опозит везничком *што*, а реченице, поред тога односног карактера, онда се у овоме типу може говорити о чисто односним реченицама гдје су везници е и *који* међузамјенљиви, тј синонимски опозити /*е* ← → *који*/. Такав је, рецимо, примјер:

Кад сам виђела турске љешине е су гору притисле, душе ми, у оне гомиле мртвијех Турака, који је од мојије синова погинуо, ка да се родио, 58.

Примјер је, додуше, усамљен у језику Марка Миљанова, али исто тако и посебно карактеристичан, јер примјери овога типа нијесу потврђени у нашим реченицама српскохрватског језика. Нема ни у једном од њих да се везник е јавља као везник односних реченица, изузев у Речнику Његошева језика,¹² гдје се наводи више таквих примјера из језика овога нашега писца. Тако је, управо, речено да се овај везник, који је дијалектолошког карактера јавља као »знак везе односних реченица и управних /с корелативом или без њега/: што.« Такве случајеве не наводе ни монографије о црногорским говорима, тако да би се с правом могло рећи да Марко Миљанов и Петар II Петровић Његош у овом погледу представљају посебан случај. Удаљавају се они од књижевног језика српскохрватског, као и иначе, када је ријеч о везнику е а не уклапају се ни у свој дијалекатски идиом. Међутим, узимајући у обзир чињеницу да се у нашим дијалектолошким монографијама, с рјеђим изузецима, мало поклања пажње синтакси, није немогуће да су примјери овога типа и промакли дијалектолозима. Иначе, тешко би се могла другачије објаснити употреба везника е у односним реченицама код наших писаца.

ТИП Г

Нијесу бројни ни примјери с истим овим везником гдје он као спољашњи знак везе стоји умјесто књижевног *како*. Управо, зависна се реченица на неки начин јавља као поредбени дио и показује начин вршења онога што се говори управном реченицом. Нашли смо свега два таква примјера:

... он хоће да покаже своје јунаштво, е није грђи од другога, 54,
Тако је наређено било Туру да учини, мислећи е ће га Ристо испресијецати ножем, 54.

¹⁰ Исп. о овоме: И. Прицкап, *Студије из историје српскохрватскога језика*, Београд 1975, 72. и 117—124.

¹¹ Исп. М. Пешникав, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, 211.

¹² *Речник Његошева језика* у редакцији М. Стевановић, Београд 1983. 203.

Не може се, додуше, рећи да су то и чисто начинске реченице. Не свакако. Поготову то не можемо рећи за другу од њих. Она се додирује са реченицама А — типа С₁ врсте. Међутим, сврстали смо је овдје и из разлога што нам контекстуална ситуација говори да се није хтио да изрекне садржај глагола *мислећи*, него се управо хтјело да каже како се размишља о начину на који ће погинути, односно како ће га Ристо испресијецати ножем. Није ту дата ни идентификација са оним што се говори главним реченицама нити се пак истичу једнакост и неједнакост са тим. Напротив, ријеч је о самом начину, а везник *како* одговара боље као синтаксички опозит везнику *е* него било који други везник. А, он је и као везник изричних реченица сачувао нијансу начинског значења.

Уосталом, и у данашњем књижевном језику код декларативних реченица с везником *како* увијек се осјећа јача или слабија нијанса начинског значења, па везничко *да* не може увијек ни да буде његов синтаксички синоним. Не поготову тамо гдје се поред декларативних осјећа јаче наглашена начинска нијанса.¹³

И, најзад, једним примјером су заступљене и намјерне реченице с везником *е* као знаком спољне везе у језику Марка Миљанова.

... но тек што гођ да напоменем синовима моијех другога, који су по нашијех села и планина, е ако би се и с оволико примјера послужио и увјерио, 89.

Испитивачи црногорских говора не наводе намјерне реченице с везником *е* као специфичне за тамошње говоре,¹⁴ осим што их Данило Вушовић биљежи за говоре западне Црне Горе,¹⁵ тако да ова особина језика Марка Миљанова, иако заступљена само једним примјером, удаљава језик Марков од црногорских народних говора. Међутим, особина није остала непозната и неким другим писцима са црногорског говорног подручја. Њу смо забиљежили, на примјер, у језику Петра I Петровића.¹⁶ То се не би могло рећи да је књишко у језику нашега писца, па према томе ни да се Марко Миљанов исувише удаљио од своје дијалекатске базе, тим прије што је и примјер усамљен. Биће највјероватније тачно да се врло честа употреба овог везника на почетку исказаних и узрочних реченица, а посебно код оних првих које су сродне с намјерним,¹⁷ а каткада их је без контекста тешко и раздвојити, аналошки наметнула и овим реченицама. И није немогуће да се под истим околностима понекад употријеби и у народним говорима црногорским, поготову оним гдје је употреба овог везника распрострањенија.

¹³ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 828.

¹⁴ М. Пешикић констатује за староцрногорске, средњокараунске и љешанске говоре за везник *е* да се »у реченицама у којима има и изражавања намере или жеље е неће употребити«. /М. Пешикић, *СК-Љ*, 211/

¹⁵ Д. Вушовић, *Дијалекат Источне Херцеговине*, СДЗБ III, 67. и 68.

¹⁶ Б. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ Титоград 1976.

¹⁷ Исп. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974, 845.

5

На основу изложеног можемо закључити следеће:

1. Језик Марка Миљанова и књижевни језик српскохрватски разликују се при морфолошком обиљежавању зависности код изричних, узрочних, односних, начинских и намјерних реченица. Марко Миљанов располаже већим могућностима. Савремени српскохрватски језик је сиromашнији за један везник. У њему не функционише везник *e* као спољни знак код наведених хипотаксичких реченица.

2. Марко Миљанов је посједовао веће могућности за морфолошко обиљежавање реченичне зависности и од народних говора црногорских. Наиме, у народним говорима црногорским се везничко *e* јавља само на почетку изричних и узрочних реченица. У Марка су те могућности проширене и на још три горепоменути типа. У неким црногорским говорима се узрочно *јер* уопште не употребљава; мјесто њега је увијек узрочно *e*.

3. Напоредо са везником *e* у језику Марка Миљанова као синонимске опозиције његове јављају се везници: *да, јер, што, који* и *како*. Њихово функционисање у односу на савремени књижевни језик је умањено употребом везника *e*. У језику Марка Миљанова ће се, на примјер, наћи два узастопна примјера једног истог реченичног типа од којих је један са везником *e*, а други са *јер*: Вика Пипер не удри Куча управ, *e* видим ископасмо их. Ондар Вуле викну Пиперима: »А не удри, ко је Пипер, *јер* истражисмо Куче.«¹⁸

Такви примјери наизмјеничне употребе са наведеним синонимским опозицијама и у другим синонимским паровима су врло обични.

4. Наш старији језик, с друге стране, располаже знатно већим могућностима у обиљежавању реченичне зависности и од језика Марка Миљанова. Наиме, везник *e* се употребљава за везивање *исказних, намјерних, узрочних, посљедичних, начинских, временских, саставних* и супротних реченица. Јавља се, дакле, и у паратакси.¹⁹

Овај се, дакле, везник јавља у синонимским опозицијама још са везницима: *тако да, док, чим, откад, и па, те, већ* и *него*. Као да се везник *e* значењски испразнио и употребно шетао од једног реченичног типа до другог и сл.

Овдје изнесени подаци, па затим и подаци које нам дају наши рјечници говоре нам да је везник *e* у српскохрватском језику оформљен, припремљен у њега и нормално функционисао. Међутим, док су се његови синонимски опозити ширили, везник *e* је у овим значењима застаријевао. Данас неће нико реченицу: Народ је нерадо ишао турскоме суду *јер* је знао шта кошта кадијина правда — казати: Народ је нерадо ишао тур-

¹⁸ М Пешикин, СК-Љ, 211.

¹⁹ Исп. о овоме у *Речнику српскохрватскога књижевног и народног језика*, САНУ, књ. 5, стр. 128.

скоме суду *e* је знао шта кошта кадијина правда; или, умјесто: Знао да је то било другачије — да употријеби: Знао *e* је то било другачије.

Отуда у нашим лексиконима овај везник и прате ознаке *заст.* за-старио, /покр./ покрајински, или /дијалект./ дијалектизам. Такву квалификацију прећутно дају сви наши уџбеници и приручници, а исто схватање је ствојствено и за лингвистичке расправе и чланке који разрађују питања реченичних односа и везнике као њихове формалне знаке везе.

5. И најзад, иако губљење појединих лексичких јединица, синтагматских спојева и реченичних обрта из једног језика не богати тај језик, него га на извјестан начин и осиромашује, ипак је у савременом српскохрватском језику извршено свођење везника и упрошћавање примарних обиљежавања реченичне зависности. Ту је, разумије се, одлучила синтаксичка синонимичност њихова, која је условљена искључиво семантичким односима, да је језик Марка Миљанова остао вјеран традицији и дијалекатском идиому, па су блискозначнице и истозначнице код њега остале да напоредо живе.

ВАЛЕНТНОСТЬ СОЮЗА «Е» И ЕГО СИНОНИМЫ В ЯЗЫКЕ МАРКО МИЛЯНОВА

Резюме

В этой статье автор анализирует семантико-синтаксические валентности союза «е» в языке Марко Милянова и рассматривает некоторые теоретические проблемы обозначения морфологической зависимости в предложении. Основные функции и главные значения данного союза распределяются в этой статье по пяти типам (А, В, В, Г, Д), а второстепенные значения, обусловленные семантикой опорного глагола, распределяются внутри указанных типов по разрядам (Ц₁, Ц₂, Ц₃).

Уточнив сначала семантико-синтаксические валентности союза «е» и определив их связи с сербскохрватским литературным языком, с языком Вука Караджича и его предшественников, писателей той же языковой территории, а затем с черногорскими территориальными говорами вообще, автор пришел к следующим выводам:

1. У Марка Милянова были более широкие возможности для обозначения морфологической зависимости частей предложения, чем это свойственно современному литературному языку, в том числе и черногорским территориальным говорам.

2. В предшествующий период сербскохрватский язык располагал в этом отношении более широкими возможностями.

3. Так как язык Марко Милянова совпадает с местным наречием его родного края, то, следовательно, в предшествующий период и черногорские территориальные говоры располагали более широкими возможностями для выражения морфологической зависимости частей предложения.